

Jan Lewandowski

Sądownictwo w Królestwie Polskim w czasie I wojny światowej : okupacja austro-węgierska

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki
Humanistyczne 29, 225-234

1974

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Institut Historii Wydziału Humanistycznego UMCS

Jan LEWANDOWSKI

**Sądownictwo w Królestwie Polskim w czasie I wojny światowej.
Okupacja austro-węgierska**

Правосудие в Королевстве Польском во время I Мировой войны.
Австро-венгерская оккупация

Juridiction dans le Royaume de Pologne pendant la première guerre mondiale.
Occupation austro-hongroise

W rezultacie działań wojennych 1914 i 1915 r. ziemie Królestwa Polskiego znalazły się pod okupacją wojsk państw centralnych. W końcu lata 1915 r. w rękach Austro-Węgier znalazło się 27 południowych powiatów Kongresówki, które pozostały pod austro-węgierskim zarządem wojskowym do początków listopada 1918 r. Władze okupacyjne zorganizowały na tym terenie własne sądownictwo, bądź też objęły nadzór nad istniejącym dotychczas.

W momencie wybuchu wojny wytycznymi dla c. i k. administracji okupacyjnej na ziemiach zaboru rosyjskiego były normy prawa międzynarodowego i obowiązujący w armii austro-węgierskiej regulamin służby etapowej.¹

Kompetencje okupanta na zajętej obszarze nieprzyjacielskim określała, przyjęta w 1907 r. na II Konferencji Haskiej, tzw. IV konwencja haska.² Dołączony do niej „Regulamin praw i zwyczajów wojny lądowej” w dziale III, obejmującym artykuły 42—56, mówił „o władzy wojennej na terytorium państwa nieprzyjacielskiego”. Według art. 43 tego regulaminu istotą okupacji wojennej było faktyczne przejście władzy z rąk „legalnego” rządu w ręce okupanta, który miał obowiązek przestrzegać praw istniejących w państwie okupowanym „z wyjątkiem bezwzględnych

¹ E-57. Etappenvorschrift zu Abt. 5 nr 7800 Res. vom Jahre 1912.

² Polski tekst konwencji w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej nr 21/1927 oraz w *Wyborze źródeł do nauki prawa międzynarodowego*, opr. B. Wiśniarski, Kraków 1938, s. 103—112. Omówienie postanowień, zawartych w IV konwencji haskiej w sprawach okupacji wojennej zawierają podręczniki prawa międzynarodowego.

przeszkód” oraz przywrócić i utrzymać porządek i bieg życia społecznego. Co do wymiaru sprawiedliwości, to mógł zaprowadzić własne sądownictwo, ale powinien zachować obowiązujący dotychczas kodeks cywilny, handlowy i karny. Na te postanowienia powoływały się też wydawane przez Naczelną Komendę Armii dyrektywy w sprawie organizacji i działalności okupacyjnego zarządu.³ Stwierdzały one, że najwyższa władza prawodawcza i wykonawcza na zajętych terenach jest prerogatywą cesarza, a wykonuje ją na mocy upoważnienia cesarskiego Naczelny Wódz Armii. Prawo dotychczasowe, o ile nie zostało zmienione przez rozporządzenia Naczelnego Wodza i jeżeli nie było żadnych istotnych przeszkód, zachowywało swoją moc. Przesłanki przeciw bezpieczeństwu armii okupanta i działania na korzyść armii rosyjskiej podlegały wojskowemu sądom polowym. Pozostałe sprawy karne, wykraczające poza kompetencje sądów gminnych i sądów pokoju, a także przestępstwa popełnione tam, gdzie sądy te jeszcze nie funkcjonowały, rozpatrywane były również przez sądy wojskowe, stosujące austriacki kodeks wojskowy i procedurę karną. Nad sądami gminnymi i sądami pokoju władze okupacyjne obejmowały nadzór. Utrzymane zostały w mocy rosyjskie postanowienia co do stanu wojennego lub wyjątkowego, a tam, gdzie zastosowanie ich nie byłoby możliwe, miały obowiązywać austriackie ustawy o stanie wyjątkowym. Językiem urzędowym władz okupacyjnych był niemiecki, jako język służbowy c. i k. armii, przy czym w stosunkach ze stronami polskimi używano języka polskiego. Ogłoszenia i rozporządzenia drukowano w dwu wersjach językowych: niemieckiej i polskiej. Gminy, sądy gminne i sądy pokoju decydowały same o tym, czy przyjmą za język służbowy polski, czy niemiecki i w jakim zakresie można używać w nich innych języków. Zakazano używania języka i alfabetu rosyjskiego w szkole, urzędzie i życiu publicznym.

Przebieg działań wojennych w Królestwie Polskim w roku 1914 nie stwarzał warunków do stabilizacji i rozwoju administracji okupacyjnej. Dopiero ustalenie się linii frontu na początku 1915 r. umożliwiło zorganizowanie administracji okupacyjnej w zajętych przez 1 i 2 armię austro-węgierską siedmiu powiatach Kongresówki: dąbrowskim, olkuskim, miechowskim, jędrzejowskim, włoszczowskim (1 armia), piotrkowskim i radomszczańskim (2, potem 6 armia). Równocześnie w pierwszych miesiącach 1915 r. rozpoczęto prace przy uruchomieniu na okupowanym obszarze sądownictwa, którego działalność po wycofaniu się władz rosyjskich

³ Pierwsze z nich, najbardziej ogólne, wydała Naczelna Komenda Armii we wrześniu 1914 r., jako „Allgemeine Direktiven für die k.u.k österr.-ung. Militärverwaltung in den okkupierten Gebieten Polens”, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Militärgeneralgouvernement in Lublin (dalej: MGGL), Militärgouvernement in Kielce (dalej: MGK) 1, s. 70—72.

zupełnie zamarła. Rosyjski personel sądowy wyjechał wraz z wojskiem, a urzędnicy Polacy, którzy zajmowali stanowiska sędziów gminnych, przeważnie pozostali na miejscu, ale zawiesili swoją działalność. Ustała więc także działalność adwokatów. Kancelarie rejentów i hipoteki były zamknięte z rozkazu ustępujących władz rosyjskich.⁴ W tej sytuacji przed władzami okupacyjnymi stało zadanie zapewnienia personelu sądowego i zaznajomienie go z obowiązującymi na terenie Kongresówki prawami.⁵

Organizacja sądownictwa związana była ściśle z organizacją okupacyjnej administracji. W marcu 1915 r. przystąpiono do uruchomienia sądów gminnych i sądów pokoju. Na stanowiskach sędziowskich władze okupacyjne zatwierdzały dotychczasowych sędziów albo obsadzały je nowymi kandydatami. Kompetencje sądów gminnych i sądów pokoju (niższe sądownictwo cywilne i karne) nie uległy zmianom. W tym samym czasie rozpoczęły działalność sądy komend powiatowych.⁶

W miarę obejmowania przez administrację okupacyjną latem 1915 r. coraz to nowych obszarów następowało wznowienie działalności najniższych ogniw sądowych i organizowanie sądów przy komendach powiatowych.⁷ Te ostatnie stanowiły instancję odwoławczą od sądów gminnych i sądów pokoju. W składzie sądu powiatowego (Kreisgericht) znajdowali się sędziowie wojskowi tworzący sąd polowy (Feldgericht) i sędziowie cywilni stanowiący sąd cywilny (Zivilgericht).⁸ Sędziów cywilnych było zwykle dwóch i byli to z reguły Polacy z Galicji. Jeden z nich obejmował funkcje dawnego rosyjskiego sędziego pokoju w mieście powiatowym, drugi natomiast zajmował się organizacją sądów gminnych, sprawował nadzór nad nimi, był instancją apelacyjną od wyroków tych sądów, sprawo-

⁴ *Sądownictwo cywilne w okupacji austriacko-węgierskiej 1915—1917*, Lublin 1918, s. 3.

⁵ A. Hausner: *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in Polen während des Weltkrieges*, Wien 1935, s. 349—350.

⁶ Bericht über die Materielle Situation, punkt: Gerichtswesen, MGGL MGK 1712.

⁷ O rozwoju administracji okupacyjnej: Hausner: *op. cit.*; R. Mitzka: *Die k.u.k. Militärverwaltung in Russisch-Polen [w:] Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten*, Wien 1928, s. 8—52; R. Saloni: *Organizacja służby etapowej w b. wojsku austriacko-węgierskim*, „Bellona”, t. 19 (1925), s. 346—359 i t. 20 (1925), s. 76—100; G. Łowczowski: *Organizacja etapów wojska austriacko-węgierskiego i administracja terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914—1918*; *ibid.*, t. 42 (1933), s. 130—150.

⁸ Allgemeine Grundzüge für die Regelung der k.u.k. Militärverwaltung in den besetzten Gebieten Polens. Im Februar 1915.

AGAD, 2 Armee-Etappenkommando (dalej: AEK) 13, nr Op. 2916; Kreiskommando Jędrzejów an das 1 AEK (organizacja i obsada komendy powiatowej) 29 April 1915, 1 AEK 2, Nr Res. 4692.

wał też sądownictwo cywilne w zakresie dotychczasowych rosyjskich sądów okręgowych. Funkcje te były w tym czasie pełnione jednoosobowo, czasem tylko tworzone komplet sądzący, złożony z sędziów cywilnych i wojskowych.⁹

Instancją apelacyjną w sprawach cywilnych, w których sądy powiatowe stanowiły I instancję, były sądy komend etapowych 1 i 6 armii, a od końca maja 1915 r. sądy gubernatorstw wojskowych: kieleckiego z siedzibą początkowo w Miechowie i piotrkowskiego. Sądy te sprawowały też nadzór nad sądami komend powiatowych.¹⁰

Po zajęciu przez armie państw centralnych całego obszaru Królestwa powołano z dniem 1 września 1915 r. Generalne Gubernatorstwo Wojskowe (Militärgeneralgouvernement) dla austro-węgierskiego obszaru okupowanego w Polsce z siedzibą w Kielcach¹¹, a od 1 października 1915 r. w Lublinie, obejmujące całą okupację austriacką oprócz powiatów: chełmskiego, hrubieszowskiego i tomaszowskiego, które zostały włączone do Generalnego Gubernatorstwa w czerwcu 1916 r.¹² W Generalnym Gubernatorstwie w ramach Sekcji Administracyjnej (Verwaltungssektion) utworzono Oddział Sądownictwa Karnego (Justizabteilung für Strafgerichtsbarkeit), który wobec tego, że od wyroków sądów polowych nie było apelacji, ograniczał się do działalności nadzorczej. Znajdujący się w tej samej sekcji Oddział Sądownictwa Cywilnego (Justizabteilung für Zivilgerichtsbarkeit), oprócz nadzorczych, posiadał także uprawnienia sądu II instancji w tych sprawach cywilnych, które w I instancji były rozpatrywane przez sądy powiatowe.¹³

Wraz z organizacją sądownictwa, obsadzaniem stanowisk sędziowskich i kancelaryjnych postępowały prace nad tłumaczeniem z języka rosyjskiego obowiązujących w Królestwie kodeksów i ustaw i zaznajamianie z nimi urzędników galicyjskich. W pracach tych korzystano ze współpracy prawników miejscowych. Jesienią 1915 r. ustanowiono rejentów, pisarzy hipotecznych i komorników, zatwierdzając na ogół na tych stanowis-

⁹ Krakauer k.k. Oberlandsgerichts-Präsidium an das 1 AEK (przydział sędziów z Galicji do Królestwa), 13 März 1915, 1 AEK 2, Nr Res. 3530; *Sądownictwo cywilne...*, s. 3—4.

¹⁰ *Sądownictwo cywilne...*, s. 4—5.

¹¹ Rozporządzenie Naczelnego Wodza Armii z 25 sierpnia 1915 r. dotyczące ustanowienia c. i k. Generał-Gubernatorstwa Wojskowego w Kielcach, Dziennik Rozporządzeń c. i k. Zarządu Wojskowego w Polsce (dalej: DRZW), cz. VIII z 28 sierpnia 1915 r.

¹² Rozporządzenie [...] z 5 czerwca 1916 r., dotyczące rozszerzenia Generał-Gubernatorstwa lubelskiego na obwody Chełm, Hrubieszów i Tomaszów, *ibid.*, cz. XXII z 7 czerwca 1916 r.

¹³ Allgemeine Grundzüge für die k.u.k. Militärverwaltung im den besetzten Gebieten Polens. Im August 1915, 2 AEK 13, Nr Op. 2916.

kach dotychczasowych urzędników miejscowych. Sporządzono też spisy adwokatów przysięgłych i obrońców prywatnych.¹⁴

W Lublinie władze okupacyjne zetknęły się z organizacją sądową utworzoną przez tutejszy komitet obywatelski, który po wycofaniu się Rosjan stworzył własny aparat sądowy, zastępujący dotychczasowe sądownictwo rosyjskie, mianowicie powołał sędziów pokoju w Lublinie i miastach powiatowych guberni lubelskiej oraz sędziów gminnych. W Lublinie dawny sąd okręgowy został zastąpiony przez Trybunał Lubelski złożony z wydziału cywilnego i karnego.¹⁵ Od władz okupacyjnych domagano się zatwierdzenia tego sądownictwa posługując się argumentem, że sądy obywatelskie zastępują dawne sądy państwowe rosyjskie, a więc — w myśl konwencji haskiej — okupant winien je uznać i zachować.¹⁶ Władze okupacyjne zachowały istniejące sądy pokoju i sądy gminne, a Trybunał, jako niezgodny ze stworzoną przez okupanta organizacją sądownictwa, został rozwiązany przez lubelską komendę powiatową 21 listopada 1915 r. Nie zakończone sprawy polecono przekazać sądowi przy lubelskiej komendzie powiatowej.¹⁷

Jesienią 1915 r. koła prawników w Kielcach, Piotrkowie i Radomiu wystąpiły do władz okupacyjnych z memoriałem w sprawie urządzenia sądownictwa w czasie okupacji. Na potrzebę pewnych zmian w dotychczasowej organizacji sądownictwa i na konieczność prawnego uregulowania sytuacji sądownictwa na terenie okupacji wskazywali także sędziowie galicyjscy pracujący w Kongresówce, bowiem dotychczasowa organizacja i działalność opierała się na wewnętrznych zarządzeniach i instrukcjach Naczelnej Komendy Armii, które nie były ogłaszane. W końcu 1915 r. w Oddziale Sądownictwa Cywilnego kierowanym przez Władysława Müllera, radcę ministerialnego wiedeńskiego Ministerstwa Sprawiedliwości, opracowano projekt statutu organizacyjnego i po przedyskutowaniu go z prawnikami lubelskimi przedstawiono Naczelnej Komendzie Armii.¹⁸ Projekt ten po wprowadzeniu pewnych zmian został ogłoszony

¹⁴ *Sądownictwo cywilne...*, s. 2 i 5—6.

¹⁵ *Organizacja sądów obywatelskich uchwalona przez Lubelski Okręgowy Komitet Obywatelski*, Lublin 1915; W. S.[a]l[k]o[w]s[ki]: *Historia polskich sądów obywatelskich w Lublinie*, „Biuletyn Towarzystwa Prawniczego w Lublinie”, nr 1 (1916).

¹⁶ *Memoriał Lubelskiego Obywatelskiego Komitetu Gubernialnego i Trybunału Lubelskiego do c. i k. General-Gubernatora okupowanego kraju o utrzymanie miejscowego sądownictwa. 9 października 1915 r.*, „Głos Lubelski”, 1 września 1922 r.

¹⁷ *Protokół posiedzenia Komitetu Ratunkowego Ziemi Lubelskiej z 24 listopada 1915 r.*, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie, Magistrat Miasta Lublina 358, s. 25, „Nowa Reforma”, 27 listopada 1915 r.

¹⁸ *Sądownictwo cywilne...*, s. 8—9.

jako „Rozporządzenie Naczelnego Wodza Armii z 9 maja 1916, dotyczące sądownictwa”¹⁹ i nadał wymiarowi sprawiedliwości na terenie okupacji kształt, który obowiązywał od 1 czerwca 1916 r. do 1 września 1917 r., czyli do przekazania sądownictwa władzom polskim.

Na szczeblu najniższym na miejsce dotychczasowych sądów gminnych i sądów pokoju wprowadzono jednolite sądy pokoju. W czasie tego ujednoczenia zniesiono 11 sądów gminnych, przeważnie w tych miejscowościach, gdzie dotychczas sąd gminny istniał obok sądu pokoju. Każdy sąd pokoju posiadał jednego sędziego i jedną lub dwie pomocnicze siły kancelaryjne. Miejscowi sędziowie pokoju sądzili z udziałem ławników, sędziowie państwowi (galicyjscy) — jednoosobowo. Przy sądach pokoju w miastach powiatowych istniały urzędy hipoteczne dla drobnej własności, prowadzone przez sekretarzy hipotecznych pod nadzorem sędziów pokoju. Na obszarze Generalnego Gubernatorstwa, obejmującym od czerwca 1916 r. 27 powiatów, istniało we wrześniu 1916 r. 167 sądów pokoju, z czego tylko 16 było obsadzonych przez sędziów z Galicji, a pozostałe przez sędziów miejscowych.²⁰ Miejsce dawnych zjazdów sędziów pokoju zajęły teraz sądy powiatowe, w których komplet sędzący składał się z przewodniczącego (sędziego państwowego) i dwóch sędziów pokoju. Sąd powiatowy był drugą i ostatnią instancją apelacyjną od wyroków sądów pokoju, a jego przewodniczący sprawował nad nimi nadzór służbowy i zarządzał ich sprawami gospodarczymi.²¹

W dawnych miastach gubernialnych: Piotrkowie, Kielcach, Radomiu i Lublinie (władze okupacyjne nie uznawały wydzielenia gubernii chełmskiej z Królestwa i przyjmowały podział administracyjny z okresu poprzedzającego jej powstanie²²), utworzono trybunały, które przyjęły od sądów powiatowych czynności sądów okręgowych z czasów rosyjskich, przyjmując także ich ustrój wewnętrzny, z tą różnicą, że zakres działania wydziałów karnych pozostał w ręku sądów wojskowych. Trybunały wykonywały wyższe sądownictwo cywilne, a w powiecie, w którym miały swoją siedzibę, pełniły także funkcje sądu powiatowego. Trybunały rozstrzygały sprawy w kompletach trzyosobowych, przy czym, obok sędziów państwowych zasiadali w nich także prawnicy miejscowi (we wrześniu 1916 r.: po dwóch w Piotrkowie i Lublinie i jeden w Radomiu). Przy

¹⁹ DRZW, cz. XXI z 14 maja 1916 r.

²⁰ Justizverwaltung, MGGL Präsidium (dalej: Pr.) 748, s. 405.

²¹ *Ibid.*, s. 407; *Sądownictwo cywilne...*, s. 9—10.

²² Ustanowienie granic obwodów w dawnych guberniach lubelskiej i chełmskiej. Rozporządzenie c. i k. Naczelnego Komendy Armii (Naczelnego Komendy Etapowej) z 18 września 1915 r., *Dziennik Rozporządzeń c. i k. Generał-Gubernatorstwa Wojskowego dla austriacko-węgierskiego obszaru okupowanego w Polsce*, cz. I, 9 października 1915 r.

każdym trybunale istniał urząd hipoteczny dla wielkiej własności i dla realności miejskich.

Drugą i ostatnią instancją w sprawach trybunalskich był Sąd Apelacyjny Generalnego Gubernatorstwa, zorganizowany analogicznie do trybunałów i posiadający jednego sędziego miejscowego. Personel Sądu Apelacyjnego stanowił jednocześnie Oddział Sądownictwa Cywilnego Generalnego Gubernatorstwa, do którego kompetencji należała administracja w sprawach sądownictwa cywilnego, sprawy legislacyjne i poradnictwo w kwestiach prawnych dla innych resortów okupacyjnej administracji.²³

Po reorganizacji Generalnego Gubernatorstwa w sierpniu 1916 r. Oddział Sądownictwa Karnego przeniesiono do Sekcji Wojskowej (Militärsektion), a w komendach powiatowych oddzielono sąd wojskowy (Militärgericht) od cywilnego sądu powiatowego (Kreisgericht).²⁴

Sędziów pokoju, ławników i sekretarzy sądów pokoju powoływał komendant powiatu, przewodniczący sądu powiatowego, sędziów trybunalskich i członków Sądu Apelacyjnego — generalny gubernator wojskowy, a przewodniczącego Sądu Apelacyjnego — Naczelną Komendę Armii. Instancji kasacyjnej nie wprowadzono. Skarga kasacyjna w sprawach cywilnych była niedopuszczalna, w sprawach karnych była możliwa tylko od wyroków sądów pokoju. Prawo kasowania wyroków sądowych otrzymał generalny gubernator z tytułu prawa nadzoru.²⁵

W sądownictwie wojskowym (wyższe sądownictwo karne i Oddział Sądownictwa Karnego) na terenie Generalnego Gubernatorstwa we wrześniu 1916 r. pracowało 152 oficerów służby wymiaru sprawiedliwości, natomiast w cywilnej służbie sądowej: 60 sędziów państwowych i 86 osób z sił kancelaryjnych z terenu monarchii austro-węgierskiej, 6 miejscowych sędziów trybunałów i Sądu Apelacyjnego, 151 sędziów pokoju i miejscowe siły kancelaryjne w sądach pokoju.²⁶

Z chwilą powołania przez okupantów pierwszej polskiej, instancji o charakterze państwowym — Tymczasowej Rady Stanu, aktualna stała się sprawa przejścia przez nią przynajmniej niektórych gałęzi administracji z rąk zarządów okupacyjnych. Tymczasowa Rada Stanu wkrótce po ukonstytuowaniu się utworzyła departamenty dla poszczególnych gałęzi administracji, które miały przygotować utworzenie przyszłych ministerstw. Powołano do życia m. in. departament sprawiedliwości. Departamenty te nie otrzymały jednak wglądu w odpowiednie dziedziny administracji

²³ MGGL Pr. 748, s. 407.

²⁴ Allgemeine Grundzüge für die k.u.k. Militärverwaltung in den besetzten Gebieten Polens. Im Juli 1916, MGGL Normatywy 24.

²⁵ Rozporządzenie [...] z 9 maja 1916 r., dotyczące sądownictwa.

²⁶ MGGL Pr. 748, s. 407.

okupacyjnej, ani żadnych środków finansowych ze strony dotychczasowych władz.²⁷

Sprawa przekazania części administracji instytucjom polskim była przedmiotem obrad przedstawicieli austro-węgierkiego i niemieckiego zarządu okupacyjnego w Królestwie Polskim, które toczyły się w Lublinie w dniach 4 i 5 marca 1917 r. Przewodniczył im szef cywilny Generalnego Gubernatorstwa w Lublinie dr Jerzy Madeyski, a uczestniczyli fachowi referenci obu generalnych gubernatorstw, ze strony niemieckiej także szef okupacyjnego zarządu cywilnego Kries i komisarz rządowy przy Tymczasowej Radzie Stanu, hr. Lerchenfeld. Uzgodniono wówczas możliwie szybkie przekazanie Tymczasowej Radzie Stanu szkolnictwa, postanowiono przesunąć przekazanie sądownictwa na czas późniejszy, pozwolono jedynie na przeszkolenie miejscowych sędziów przy okupacyjnym wymiarze sprawiedliwości, aby przekazanie sądownictwa mogło się odbyć szybko i bez zakłóceń.²⁸

Sprawy te stały ponownie na porządku dziennym z powodu znanej deklaracji TRS z 1 maja 1917 r. W odpowiedzi, rządy państw centralnych przewidywały przekazanie władzom polskim sądownictwa i szkolnictwa, a później także dobroczynności publicznej i opieki nad sztukami pięknymi.²⁹ Ostatnia przed przekazaniem sądownictwa konferencja zarządów okupacyjnych w tej sprawie odbyła się w Warszawie w dniach od 28 do 30 lipca 1917 r. w atmosferze napięcia spowodowanego kryzysem przysięgowym i aresztowaniem Piłsudskiego. Protokół końcowy konferencji warszawskiej zawierał więc wniosek o szybkie przekazanie sądownictwa i szkolnictwa Polakom.³⁰ Wniosek ten doczekał się wkrótce realizacji. „Rozporządzenie z 25 sierpnia 1917 r., dotyczące sądownictwa” postanowiło, że z dniem 1 września tego roku „zarząd wymiaru sprawiedliwości z wyjątkiem sądownictwa wojskowego i zarządu więzień sprawowanego przez c. i k. władze wojskowe — oddaje się Tymczasowej Radzie Stanu Królestwa Polskiego. Rada Stanu wykonuje zarząd wymiaru sprawiedliwości przez swój Departament Sprawiedliwości. Generał-gubernator wojskowy sprawuje naczelny nadzór nad wymiarem sprawiedliwości i ma prawo zatwierdzania wyroków śmierci oraz ułaskawiania.”³¹

²⁷ Hausner: *op. cit.*, s. 141—142.

²⁸ *Ibid.*, s. 142—143.

²⁹ L. Grosfeld: *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej*, Warszawa 1962, s. 208—209, 211—212.

³⁰ Hausner: *op. cit.*, s. 178—179.

³¹ DRZW, cz. XIV z 27 sierpnia 1917 r. Rozporządzenie z 28 września 1917 r. przekazywało prawo zatwierdzania wyroków śmierci i ułaskawiania skazanych przez „królewsko-polskie” sądy Radzie Regencyjnej, jeżeli skazany nie był poddanym niemieckim lub austro-węgierskim. DRZW, cz. XIX z 1 października 1917 r.

Sądom wojskowym zastrzeżono nadal dochodzenie i wymiar kary przy przestępstwach popełnionych przez członków armii austro-węgierskiej i jej orszaku, przez jeńców, przy przestępstwach przeciw austro-węgierskiej lub sprzymierzonej z nią armii, wreszcie w przypadku zbrodni zdrady głównej, obrazy majestatu, zakłócenia spokoju publicznego, buntu lub rozruchu.³²

Koszty utrzymania wymiaru sprawiedliwości miały być pokrywane z dochodów własnych sądownictwa oraz z rocznego zasiłku zarządu okupacyjnego. Do rozporządzenia były dołączone przepisy przejściowe i przepisy tymczasowe o utrzymaniu sądownictwa w Królestwie Polskim, wprowadzające nową organizację wymiaru sprawiedliwości, sprawowanego przez sądy pokoju, sądy okręgowe, sądy apelacyjne i Sąd Najwyższy. Oznaczało to, że dotychczasowe organy wymiaru sprawiedliwości, oprócz pozostających bez zmian sądów pokoju, ulegają likwidacji z chwilą przejścia ich czynności przez sądy polskie. W związku ze zmniejszeniem się zakresu działania sądów wojskowych w październiku 1917 r. zniesiono sądy wojskowe przy komendach powiatowych, a utworzono takie sądy przy wojskowych inspekcjach gubernialnych w Piotrkowie, Kielcach, Radomiu, Lublinie i Zamościu.³³ Sądownictwo „królewsko-polskie” przejęło także większość dotychczasowego personelu sądowego, w tym m. in. 43 sędziów koronnych z Galicji, na których przejście do służby polskiej władze austriackie wyraziły zgodę.³⁴

Przejęcia sądownictwa z rąk okupantów dokonała już Komisja Przejściowa TRS, ta ostatnia bowiem zakończyła swoją egzystencję podaniem się w końcu sierpnia do dymisji. Osłabiło to z pewnością efekt propagandy przekazania sądownictwa. Po utworzeniu rządu Rady Regencyjnej administrację nad przekazaną częścią sądownictwa sprawowało ministerstwo sprawiedliwości.

Zmiany, jakie dokonały się w sądownictwie Królestwa Polskiego pod okupacją austro-węgierską w porównaniu z okresem panowania rosyjskiego, były dość istotne. Wprowadzenie języka polskiego na wszystkich szczeblach sądownictwa, chociaż tylko na szczeblu najniższym mógł być językiem urzędowym, oznaczało częściową repolonizację sądownictwa, tym bardziej, że personel sądów cywilnych stanowili w zasadzie Polacy: na szczeblu najniższym przeważnie miejscowi, na szczeblach wyższych na ogół z Galicji, chociaż prawnikom miejscowym nie zamykano dostępu do wyższych ogniw sądownictwa cywilnego. Wprowadzenie do sądownictwa Królestwa sędziów z Galicji i zapoznanie ich z obowiązującym na terenie rosyjskiego ustawodawstwem oznaczało, że luka, jaka powstała po ewa-

³² Rozporządzenie dotyczące sądownictwa z 25 sierpnia 1917 r.

³³ Hausner: *op. cit.*, s. 352.

³⁴ *Sądownictwo cywilne...*, s. 22.

kuacji personelu rosyjskiego, została wypełniona przez element polski. Nie zmieniło to faktu, że sądownictwo było częścią władzy okupanta, który traktował zajęty teren z punktu widzenia własnych interesów państwowych. Zależność od okupanta nie ustała także po przekazaniu sądownictwa instytucjom polskim, stworzonym przeciw przez państwa okupacyjne i zależnym od nich. Okupant zachował zresztą w swoim ręku sądownictwo wojskowe, najważniejsze dla utrzymania na zajętych terenach „spokoju, ładu i porządku”. Mimo to okres okupacji austro-węgierskiej w Królestwie oznaczał pewien postęp w porównaniu z rządami rosyjskimi i ułatwił organizację sądownictwa w niepodległym państwie polskim.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена вопросам правосудия на территории Королевства Польского, во время Первой мировой войны оккупированной Австро-Венгрией. Рассматриваемый период охватывает время от начала оккупации до принятия правосудия польскими властями в 1917 г. Использованными в работе источниками являются акты и материалы австро-венгерских оккупационных властей.

Сначала оккупантами были сохранены действовавшие до войны гминные и мировые суды, на вышестоящих ступенях введены свои собственные. В мае 1916 г. была проведена унификация всех судов низших ступеней, в результате которой подверглись ликвидации гминные суды и были введены единые мировые. Употребление польского языка разрешалось, но языком официальным он мог быть только в судах низшей ступени. В этих судах обычно работали местные юристы, а в вышестоящих — поляки из Галиции. Военные суды до конца войны оставались в руках оккупационных властей. Несмотря на все это, период австро-венгерской оккупации для Королевства Польского был в области правосудия по сравнению с царским правлением более прогрессивным и в какой-то мере облегчил организацию правосудия в независимом польском государстве.

RÉSUMÉ

L'article concerne les problèmes de la juridiction sur le territoire occupé par l'Autriche-Hongrie dans le Royaume de Pologne durant la I-e guerre mondiale, dès le début de l'occupation jusqu'à la reprise de la juridiction par les autorités polonaises en septembre 1917. La base de sources est fournie par les actes et les matériaux des autorités d'occupation austro-hongroise. L'occupant a d'abord maintenu les cours communales et les cours de paix, mais il a introduit sa propre juridiction à des degrés plus hauts. En mai 1916 on a uniformisé la juridiction inférieure, supprimant les cours communales pour introduire les cours de paix. On a permis d'utiliser le polonais comme langue officielle seulement dans les cours du degré le plus inférieur. Quant aux fonctionnaires, dans les cours de ce dernier type il y avait surtout des juristes du pays, tandis que dans celles des degrés supérieurs les postes étaient occupés par les juristes polonais de Galicie. Les autorités austro-hongroises jusqu'à la fin de la guerre tenaient dans leurs mains la juridiction militaire. Malgré cette situation, la période d'occupation ennemie dans le Royaume formait un certain progrès en comparaison avec celle du gouvernement russe et elle a facilité l'organisation de l'administration de la justice dans l'État Polonais indépendant.